

"לְמִדְנִי דְבַר בְּדַבְרֵי לְשׁוֹן"

במלאות ארבעים שנה ללכתם של ש"י עגנון וחנוך ילון באדר א'
ועשרים שנה ללכתו של דב סדן שנולד באדר א'

מאת ברכה דלמצקי־פישלר

לשון ימי הביניים – והעמיד תלמידים מסורים. ואף עגנון, "ראש לאמני־לשונו שבדור, קורא לו לר' חנוך ילון: ראש לחכמי־לשונו שבדור" (דב סדן, בסודה של לשון, עמ' 117).

מטרותיהם של החוקר ושל הסופר למעשה מתנגשות זו בזו: החוקר מבחין בין לשונות חז"ל לבין עצמן – על פי תקופותיהן; תנאים ואמוראים; על פי מקומותיהם: ארץ־ישראל ובבל; ועל פי דרכי מסירתן: כתיב יד, דפוסים ומסירות על־פה. הוא מנסה לקבוע את הכלל מן המקרים הפרטיים ולחשוף את הצורה המקורית, הקדומה. אולי משום כך לא תמדך ילון בדבקותו של עגנון בכמה ממאפייני לשון היראים. על צורת **אָפָּה** (במקום **אָפְתָה** – עירוב גזרות) העיר: "יודאי מצאת צורה משובשת זו באחד הספרים. אף על פי כן אין לכתוב כן, מצווה לתקן" (מכתב מיום י"ג בטבת תש"י). לעומת החוקר, לסופר יש יחס בלתי אמצעי לטקסטים. כל המקורות פתוחים לפניו, וגם המקורות המאוחרים ואף המשובשים – לפי הדקדוק המקובל – הם מקור לשאיבה ולבִּגְרַת צורות, מילים וצירופים בשעת הצורך הספרותי.

ילון ועגנון טיפחו את המשותף שבתחומים וכיבדו את הנבדל שבהם. כאשר יצא לאור בשנת תרצ"ז ספרו של ילון "תורת הניקוד", בירך עגנון את ילון ושיבחהו על "הצמצום הנאה מתוך ידיעותיך הרחבות ודיוקך המופלא בלשון". נראה שבעקפיך (או במובלע) מבקש עגנון לבטא לא רק את שבחי הבלשן ושבחי עבודתו המדעית והחינוכית, אלא גם את תמונת הלשון האמנותית הרצויה וסגולותיה.

"ייחודו של ר' חנוך ילון", קבע סדן בדברים שנשא לרגל צאתו לאור של "ספר חנוך ילון" בשנת תשכ"ג, "שהוא בן בית בספרותנו לדורותיה, ואח ורע לספרות בני דורו ומבחיך בה עד דק" (בסודה של לשון, עמ' 122). ואכן, ילון "מבחיך עד דק" בין מילים או בין צורות הנראות לכאורה נרדפות וחלופות סגנוניות כמו **נושבת** ו**מנשבת** (לעיל) וכמו הדוגמה הזאת, שהביא ילון בהערה ל"עד הנח": "דרך מקרה פתחתי בעמ' ריד: 'אחר שדילגתי על כמה עניינים'. אין זה דומה לימדלג על ההירים' (שיר השירים), שכן שם פעולה שלא נגמרת, ר"ל תיאור של מעשה הנמשך והולך, אבל אתה הרי מספר אתה מעשה שהיה ושייך בו דְלַגְתִּי". בהערותיו מבחין ילון גם בין **נקרע** לבין **נתקרע**, והוא מתבסס, כפי הנראה, על נוסח הנוספתא (גיטין ב, ב): "נקרע כשר נתקרע פסול". **נתקרע** משמעו 'נקרע לקרעים הרבה' (כך לימדנו פרופ' ש' ליברמן ז"ל).

וכן הוא מבחין בין **ערבב לעירב**: עירב עניינו 'עירוב דבר בדבר', ואילו ערבב פירושו 'בלבל', כמו שכתב עגנון בעצמו בסיפור "בלבב ימים": "באו מחשבותיו ועירבבו את לבו" (אלו ואלו, תשי"ג, עמ' 508).

ועוד הבחין ילון בין **שהה לעשות** שפירושו התמהמה אבל לבסוף עשה, לבין **שהה מלעשות** – וסופו שלא עשה. או בין הצורות **זול זול**: **זול** לעניינים שבחומר **זול** לעניינים שברוח. על שתי תופעות אלה גם כתב מאמרים (פרקי לשון, ירושלים תשל"ה, עמ' 431; עיתון "דבר", ה' באייר תרצ"א; לשוננו לעם, עיתון "הארץ", כ"ב בסיוון תרצ"ג).

וכשם שביכר ילון צורות לשון חז"ל על פני צורות לשון מקרא והדריך את עגנון לנקוט את הצורות **ינאום** (ולא **ינאם**) ו**מפשרת**

הסופר דוד כנעני מעיד על עגנון בספרו "ש"י עגנון בעל פה" (תל־אביב תשל"ב) שהלה התלונן בפניו כי תכופות קורה שעייבוד היצירה אורך זמן רב יותר מעצם הכתיבה. "איך להגיד", אומר לו עגנון, "רוח נושבת בעד החלון? מנשבת? נישבה?" (עמ' 33). ההתלבטות של עגנון בבנייני הפועל: בין הבניין הקל ובניין הפיעל, וכן בזמני הפועל: בין העבר והבינוני, מלמדת שעגנון ראה בשאלות אלו יותר מענייני טעם גרדא, וודאי שלא ראה בהן דקדוקי עניות. אין תמה אפוא שהשאלות האלה נדונו גם בחליפת המכתבים בינו לבין ידידו הבלשן חנוך ילון (68 מהם התפרסמו בקובץ עגנון ב הנוזכר להלן).

מכתבי עגנון שמורים במכון "גנזים" ומכתבי ילון שמורים בארכיון עגנון שבבית הספרים הלאומי, ובהם עשרות רבות של הערות לגופם של כתובים ולשונות בסיפורי עגנון. הערותיו של ילון נוגעות לכתוב ודקדוק, לתחביר ולפרזיולוגיה. יש מהן שיניקתן ממחקריו, ויש מהן בעלות פוטנציאל של מחקר. "נהייתי בכתיבת הדברים שהם מעין מאמר קטן", משיב ילון לעגנון במכתב מיום י"ח בתמוז תשכ"ג, המלווה את הערותיו ל"אלו ואלו". עגנון אימץ רבות מן ההמלצות (ההמלצות שלא קיבל ראיות לדיון נפרד), ועוד תיקונים רבים תיקן ברוח הערותיו אלה של ילון, גם בלא שנוקד לפסיקה מפורשת.

והנה בהערותיו של ילון ל"אורח נוטה ללון" חוזרת ונשנית ההמלצה להחליף **רוח נושבת ברוח מנשבת**. את ההסבר להמלצתו נוכל למצוא בספרו "מבוא לניקוד המשנה" (ירושלים תשכ"ד), שבו הוא מצטט ממשכת ברכות שבתלמוד הבבלי (ג ע"ב): "באה רוח צפונית ומנשבת בו", והוא מסביר: "הבדל מהותי בין הקל – הרוח נְשֵבָה ונסתלקה – ובין הפועל: פעולה ממושכת" (עמ' 183–184). גם לשאלת **זמני** הפועל יוחדה הערה, ובה הבחין ילון בין "נידנדה עריסה", כמו שכתב עגנון (אורח נוטה ללון, עמ' 219) על פי בראשית רבה (נג, ח), לבין "עריסה מנדנדת", המתאימה יותר לדעת ילון להקשר הספרותי החדש. בבראשית רבה, הדגיש ילון, נזכרת תחילת פעולת הנדנדו ולכן הצורה היא **נְדַנְדָה**, ואילו ב"אורח נוטה ללון" נדנדו של קבע, ולכן הולמת יותר צורת הבינוני **מנדנדת**.

מה אפשר ללמוד משתי ההערות האלה? ראשית, שהעיקרון המנחה את ילון הוא הבחירה האפריורית במערכת הדקדוק של לשון חז"ל; ושנית, שעשוי להיגלות קונפליקט בין שאילה מן הכתובים כפי שהם (נדנדה עריסה) לבין צווי הדקדוק המתבקשים בהקשר החדש (עריסה מנדנדת). עגנון תיקן **מנשבת**, אבל לא ויתר על נוסח בראשית רבה **נְדַנְדָה**. האם אפשר להבחין בעיקרון מאחורי ההכרעות המנוגדות האלה? אכן כן. דווקא מִסְתִּירָה לכאורה זו ניבטת העקיבות: בשני המקרים נאמנותו של עגנון הייתה נתונה קודם כול לנוסח הכתוב בספרות חז"ל כלשונו, וצורכי הטקסט שלו עצמו (כפי שהציג אותם ילון) נדחו מפניו אם לא עלו בקנה אחד עם נוסח חז"ל. שיקולי הדקדוק – שהוא עצמו הפשטה והכללה מעשה חוקר – משנייהם הם אפוא לסמכות הנוסח.

ילון היה מן הגדולים שבחוקרי לשון חז"ל. הוא גם היה חלוץ מחקר המסורת שבעל פה. הוא כתב עשרות מאמרים ובהם חידושי מדע חריפים – על מגילות ים המלח, על לשון הפיוט ועל

משמאל מובא שיר שהקדיש עגנון לדב סדן על גבי טופס של קובץ הסיפורים "בשובה ונחת" (תוצ"ה), מעיזבונו של סדן. השיר הזה מתפרסם כאן לראשונה.

ציורים ביבליוגרפיים

חלופת המכתבים בין עגנון לילון נתפרסמה בקובץ עגנון ב, בעריכת אי ירון, ר' וייזר, ד' לאור, ר' מירקין, ירושלים תש"ס, עמ' 225-290. עגנון כינס לכבוד ילון "עניינות של המשנה" בכותרת "משמני הארץ". הדברים נתפרסמו בספר היובל של ילון: ספר חנוך ילון, קובץ מאמרים בעריכת ש' ליברמן, ש' אברמסון, יי קוטשר ושי' אש, ירושלים תשכ"ג, עמ' 228-245. עגנון בירך את סדן במלאות לו שישים שנה ודבריו נדפסו בשם "לדב סדן" בתוך מעצמי אל עצמי, ירושלים ותל-אביב תשל"ו, עמ' 244-247. סדן בירך את ילון לרגל צאת "ספר חנוך ילון", ודבריו כונסו בשם "בסודה של לשון" לאסופתו אבני גדר - על סופרים וספרים, גבעתיים-רמת-גן 1970, עמ' 117-123. מכתבי דב סדן (שטוק) ושי"י עגנון (144 במספר) ראו אור בההדרת אמונה ירון בספר מסוד חכמים, ירושלים תשס"ב, עמ' 199-336. לשי"י עגנון הקדיש סדן ספר, שיצא בשתי מהדורות ושינויים גדולים ביניהן: על שי"י עגנון - משה, עיון וחקר, תל-אביב תשי"ט; על שי"י עגנון - מסות ומאמרים, תל-אביב תשל"ט.

הערות לנוסח השיר המוקדש לדב סדן

המילים "סיפורי הפשוט [...] עם בשובה ונחת" מכוונות לכרכים החמישי והשישי במהדורת ברלן של כל סיפורי שי"י עגנון, אשר ראו אור בשנת תרצ"ה. רוב חומרי השיר הם יסודות מן המקרא. במיוחד מעניינים השיבוצים החותמים את השיר, אשר שאולים מן הפסוקים "ואשם את הלחות בארון" (דברים י, ה) ו"יצר עמל יצרי חק" (תהילים צד, כ). לשאלת היחסים שבין השיבוצים לבין הפסוקים (רמיזה אירונית? השוואה נסתרת? חומר לשון חף מזיקות למקור?) ראו תהייתו של סדן בסוף מאמרו "ברוח המקרא" (על שי"י עגנון - משה עיון וחקר, עמ' 160-172).

(ולא **מפשירה**), כן המליץ על צורות ארץ-ישראליות המתועדות בעיקר בתלמוד הירושלמי ובמדרשי ארץ-ישראל, כגון **צונין** (במקום **צוננין**) או **גליות** (במקום **גלויות**). הוא גם שיבח את עגנון שכתב **שביטלתי** (פועל עומד) במקום **שנתבטלתי**: "ויפה הוא, נוסח א"י". בסוגיה זו עסק ילון גם ב"מבוא לניקוד המשנה" (עמ' 148-149). הידידות בין עגנון לילון ארכה יותר משלושים שנה והייתה מיוסדת על הכרה שהכירו השניים באחדות העשייה הלשונית עם מחקר הלשון. ילון הכיר ההחירות האמנותית - אפילו היא פועלת נגד הדקדוק המקובל - היא תנאי לא רק ליצירה מקורית אלא גם לקיום הלשון החיה ולרציפותה. הוא הרבה בלשוניות זהירות כמו **שמה ואולי**, **נ"ל** (נראה לי) ו**צ"ע** (צריך עיון), ובאחד ממכתביו כתב: "אני נוטה להחמיר שכן מדקדק אני, אבל מודה אני שצדקה עשו המשנים שלדפנוסים] שלנו עם הסופרים, שלא תהא הלשון בידיהם כמתמטיקה וחומרותיה" (מכתב מיום כ"ח במרחשוון תשי"ט). משום כך הביא במאמרו אסמכתות מסיפורי עגנון, ומשום כך גם עמד לימינו בוויכוחי עם המדקדקים של טורי הלשון בעיתונים היומיים. "למדני דבר בדברי לשון", כתב ילון במכתבו לעגנון, "ודעתך וחושך תורה לעיני" (מכתב מיום ב' בכסלו תרצ"ו). ואילו עגנון נהג בלשון במשמעת של סופר קלסיקון וניצל את חירותו בזהירות רבה ובאחריות, לאור האמרה הידועה שהספרות של אתמול היא הדקדוק של היום.

שי"י עגנון וחנוך ילון נפטרו לבית עולמם ביום אחד, י"א באדר א' תשי"ל - עגנון בבוקרו, וילון בערב, אור ליום הבא. דב סדן (שטוק) נולד ביום י"ד באדר א' (פורים קטן) תרס"ב. שלושתם, "ראשית צמיחתם" (כלשון סדן) במזרח גליציה ושלושתם היו חברי האקדמיה ללשון העברית. סדן הוא שספד לעגנון במליאת האקדמיה. וכה אמר שי"י עגנון ביום מלאות לדב סדן שישים שנה: "אעמוד על מדה אחת שיש בו, שבעיני אני אין מעולה הימנה, זו מדת ענוה. [...] כבר מבטן אמו התחיל בה, שהרי היה יכול לצאת מבטן אמו בפורים גדול שקוראים בו את המגילה ואוכלים אזני המן ועושים אותו יום משתה ושמחה, ואילו הוא נסתפק לצאת לאויר העולם בפורים קטן, שכל טובותיו שאין אומרים בו תחנון. כלום יש עוד ענוותן שכמותו?" (לדב סדן, עמ' 244).

את השירים המובאים כאן בכתב ידו של עגנון ובתעתיק כתב עגנון על שערי עותקים מספריו שהעניק לידידיו. מימין מובאת הקדשה שחרז עגנון בפתח הטופס של הרומן "תמול שלשום" (תשי"ו), השוכן כבוד בספריית האקדמיה ללשון העברית יחד עם שאר עיזבונו של ילון (השיר ותשובת ילון המחורות מובאים בקובץ עגנון ב, עמ' 237-238).

אל תדינני לכף חובה
כי אחרתי עד עתה
ומנעתי ממך "טובה"
כי רוחי הוי מטה
ואם כי מעצבי לא ננערתי
באתי היום לקחת
סיפורי הפשוט שהיברתי
עם בשובה ונחת
ואשלחם לך לזכרון
ידידי דוב שטוק
ושמת אותם בארון
עם יצורי עמל עלי חוק
שי"י עגנון

לנשיא נשיאי המדקדקים
ר' חנוך ילון
הפותח לנו בכל תיבה
צוהר וחלון
יאמץ כח ויהיה חסון
כאלה וכאלון
בברכה נאמנה
שי"י עגנון